

УДК 32:342.727

ПРІОРИТЕТНІ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

Леся Кучма

*Національний університет „Львівська політехніка”
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра політології
вул. С. Бандери, 12, 79012, м. Львів, Україна
e-mail: lesua3@yandex.ru*

Розглянуто методики дослідження політичного маніпулювання, які дають можливість проаналізувати особливості застосування маніпулятивних технологій у виборчому процесі. Особливу увагу зосереджено на специфіці методики «лійка причинності», яка, беручи до уваги часові виміри виборчого процесу, дає змогу створити операційну систему виборчого процесу, проаналізувати причини того чи іншого підсумку голосування, з врахуванням цілого набору різноманітних факторів, у тому числі і можливостей використання маніпулятивних технологій.

Ключові слова: виборчий процес, політичне маніпулювання, методики дослідження політичного маніпулювання, стратегічне маніпулювання, тактичне маніпулювання.

В умовах демократизації, однієї з визначальних тенденцій сучасного світу, електоральний процес набуває чималої ваги серед інших політичних процесів. Тому не випадково виборчий процес та його основні складові перебувають у центрі уваги дослідників. Успішне проведення виборів та визнання суспільством їх результатів – перша ознака спроможності цього суспільства вирішувати у мирний спосіб свої основні суспільно-політичні та інші проблеми.

У науковій літературі віднаходимо різноманітні дефініції виборчого процесу. Так, С. Лисенков розглядає вибори як процес, у результаті якого певна сукупність людей, часто організована в політичні об'єднання, через голосування формує державний орган або заміщує вакантну виборчу посаду [3, с. 62]. А. Пойченко та В. Шахов зазначають, що вибори – це один із найважливіших етапів демократичного політичного процесу, єдиний демократичний засіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування [1, с. 12]. За С. Рябовим, вибори – демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади або підтвердження повноважень на новий термін, процедура призначення посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян через голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил та процедур [6, с. 222]. О. Тодика розуміє вибори як формування органів державної влади і місцевого самоврядування, відповідно до процедур, чітко визначених законодавством, за допомогою яких певна група людей висуває із свого середовища одну або кілька осіб для виконання державних чи громадянських функцій [7, с. 44]. Ми трактуємо виборчий процес як урегульовану законом та іншими соціальними

нормами діяльність індивідів, органів, організацій та груп з підготовки і проведення виборів до державних органів та органів самоврядування.

На нашу думку, виборчий процес є особливо важливим для досліджень політичного маніпулювання, оскільки в цей період мобілізуються всі маніпулятивні ресурси з метою спонукати населення до активної підтримки певних сил. Саме тому виборчу систему більшість дослідників розглядають як найпридатнішу для маніпуляцій характеристику політичної системи [8, с. 4]. Однак маніпулювання не обмежується лише виборчою практикою. Воно може бути успішним лише за умови тотальності, тобто всеохопності, безперервності та безальтернативності, за відсутності масштабних та протилежних за напрямками маніпулятивних акцій. Тому механізми політичного маніпулювання постійно діють та удосконалюються, щоб у потрібний момент бути задіяними на повну силу та привести до бажаного результату.

На нашу думку, у дослідженнях маніпулятивних технологій у виборчому процесі основним і є вищезгаданий «потрібний момент», аналіз якого дає змогу прослідкувати ефективність технології маніпулювання, визначити необхідність її застосування у конкретний момент часу.

Однією з пріоритетних методик дослідження політичного маніпулювання є методика «лійки причинності», яка, беручи до уваги часові виміри виборчого процесу, дозволяє створити операційну систему, проаналізувати причини того чи іншого підсумку голосування з врахуванням цілого набору різноманітних факторів, у тому числі і можливості використання маніпулятивних технологій.

Модель «лійки причинності» вперше було запропонована дослідниками Мічиганського університету та стала класичним зразком соціально-психологічного підходу до інтерпретації електоральної поведінки. Класична модель «лійки причинності» (рис. 1.) дає змогу зрозуміти хід подій ніби вони слідуєть одна за одною у низхідній послідовності причинних зв'язків від основи до стержня „лійки”.

Дослідники вважають, що більшість складних подій у „лійці” є результатом багатьох подій чи попередніх причин. Таким чином, дослідник має змогу відобразити накопичення факторів, які впливають на голосування. До таких факторів у найширшій частині „лійки” відносять соціально-економічні та культурні умови (економічна структура, соціальна диференціація, історичні традиції), які породжують соціально-політичні протиріччя. У подальшому ці умови впливають на структуру партійної системи, однак не впливають прямо на голосування. Окреме місце посідає і соціально-групова (класова, релігійна) лояльність та ціннісні орієнтації, які зумовлені соціально-економічними та культурними розмежуваннями. У найвужчій частині «лійки» можна віднайти чинники, що безпосередньо впливають на голосування та установки виборця (до кандидатів, політичних курсів та групових «вигод»).

До факторів впливу додають також партійну ідентифікацію, діяльність уряду, думки друзів, вплив ЗМІ, хід виборчої кампанії, конкретні політичні і економічні умови тощо.

Методика «лійки причинності» дозволяє досліднику в міру звуження та наближення до залежної змінної, відключати ті наслідки, які перестають здійснювати вплив на політичні події. Автори цієї методики розглядають ефект конвергенції, тобто сходження до однієї точки, так як значущих для дослідника наслідків стає набагато менше, ніж їх причин [2, с. 46].

Українські дослідники, використовуючи цю методику, групують фактори аналізу електорального процесу у п'ять умовних груп. По-перше, досліджуються зовнішні чинники, тобто підтримка певних кандидатів чи політичних сил міжнародними фінансово-політичними групами, латентний тиск урядів зацікавлених країн тощо. По-друге, беруться до уваги загальнонаціональні чинники (соціально-економічне становище, політико-правові умови виборчого процесу, соціальна стратифікація, політична культура та соціалізація електорату, використання адміністративного ресурсу суб'єктами виборчого процесу тощо). По-третє, аналізується вплив регіональних чинників (діяльність регіональних представництв політичних партій, регіональної управлінської та політичної еліти, соціально-демографічні та релігійні характеристики населення регіону). По-четверте, визначається вплив фактора малих соціальних груп, до яких належать громадяни (трудові колективи, академічні групи, сім'я, коло друзів тощо). По-п'яте, особливе місце у дослідженнях виборчого процесу займає аналіз індивідуально-психологічних характеристик регіонального електорату [5, с. 141-142].

О. Мелешкіна, аналізуючи класичну модель спробувала сконструювати модель „лійки причинності” для аналізу російських реалій (Рис. 2.). Дослідницею розглядаються базові показники, які відображають специфіку країни загалом (політичні традиції, інституційний та соціальний вимір, беруться до уваги і особливості перехідного періоду) та впливають на вироблення політичних цінностей та орієнтацій, ставлення виборців до різноманітних суспільно-політичних проблем. Наступний рівень аналізу передбачає розгляд ретроспективних та перспективних оцінок конкретних політичних сил та кандидатів, що беруть участь у виборах. У найвузчій частині „лійки причинності” розміщені фактори, які безпосередньо впливають на голосування та вироблення виборцем позиції голосувати «за» чи «проти». О. Мелешкіна свідомо виключає з переліку факторів впливу партійну та ідеологічну орієнтацію, вважаючи, що на російських виборах конкурують не політичні курси, а політики [4, с. 50].

Значимо, що фактори, які здійснюють ефективний маніпулятивний вплив, позначені в таких моделях на всіх рівнях аналізу. Це і діяльність ЗМІ (маніпулювання інформацією, творення та втілення політичних міфів та стереотипів, маніпулювання символами), і характер ведення виборчої кампанії (процесуальні та психологічні маніпулятивні технології), і вплив друзів та знайомих (маніпулювання чутками), і економічна та політична кон'юнктура (економічні та адміністративні маніпулятивні технології, адмінресурс) тощо. Йдеться про те, що конкретна позиція виборця, що виявляється у результаті його голосування, залежить як від його політико-ідеологічних позицій, настанов та орієнтацій, які формуються у процесі «переконуючого» (маніпулятивного) впливу, який йде від засобів масової комунікації, так і від міри контролю за електоральним вибором владних структур, інституцій, які також мають можливість впливати на виборця (особливо, якщо його переконання ще остаточно не сформовані).

За допомогою цієї методики можемо прослідкувати й специфіку здійснення стратегічного та тактичного маніпулювання на кожному етапі виборчого процесу. Дослідники, зокрема, зазначають, що однією з важливих цілей маніпулятора є створення таких умов та передумов, за яких маніпуляція б не припинялась, тривала й надалі в ще більших розмірах. У зв'язку з цим виділяють оперативні-тактичні та

стратегічні цілі маніпулювання. Для реалізації оперативно-тактичних цілей суб'єкт маніпулювання впливає на ті установки свідомості, які можуть бути одразу реалізовані. Для реалізації стратегічних цілей суб'єкт маніпулювання робить довготривалий вклад в майбутню оперативну маніпуляцію, цілеспрямовано формуючи базові цінності свідомості людини, її ідеологічні, політичні, моральні, естетичні, світоглядні переконання, структури пізнання, потреби і соціальні почуття, соціальне пізнання та життєві орієнтації тощо. Стратегічною метою маніпулювання є створення таких індивідів, які б легко піддавались оперативній маніпуляції, тобто формування соціально пасивного, споживчо зорієнтованого, естетично, морально та світоглядно аморфного, нездатного до творчості індивіда, такого, яким можна б було легко маніпулювати.

Таким чином, у найширшій частині «лійки причинності» та на всій її протяжності ми можемо визначити особливості застосування стратегічного маніпулювання. Останнє полягає в тому, що впродовж тривалого часу у свідомості людей формуються ті цінності, потреби, ідеї, стереотипи, звички, які самі по собі сприятимуть підтримці стабільності, вигідного маніпулятору політичного та економічного ладу, й можуть бути використані в оперативній маніпуляції, якщо з'явиться така потреба. Отже, вироблення стратегії направлене на закладання глибинних передумов маніпулювання і націлене на майбутню перспективу оперативного маніпулювання. Головна ціль стратегічної маніпуляції – формування типу особистості, якою можна б було легко маніпулювати. Водночас, на кожному етапі виборчого процесу суб'єкт маніпулювання може використовувати оперативну (або ситуаційну) маніпуляцію, що полягає в тому, що, застосовуючи вже наявні у свідомості людей цінності, потреби, стереотипи, звички, маніпулятор змушує їх сприймати ту чи іншу соціальну інформацію так, як йому це вигідно, й спрямовує соціально значущі дії громадян у потрібне для себе русло. Широкі маси людей діють так, як це спланував маніпулятор – голосують чи не голосують, мітингують, створюють хаос чи навпаки дотримуються порядку, демонструють велику організованість тощо.

На наш погляд, особливо яскраво упродовж виборчого процесу за допомогою даної методики можна прослідкувати особливості використання політичних міфів та стереотипів у процесі впливу на свідомість виборця. Йдеться про формування спрощеного, схематизованого, аксіоматичного і емоційно забарвленого уявлення про той чи інший суб'єкт політики, соціальне чи політичне явище, що формується в умовах дефіциту інформації і упереджених уявлень у суспільстві. Відомо, що особистість вже з раннього дитинства через різноманітні канали засвоює інформацію, яка формує в ній надійну систему відрахунку, що робить її відносно невразливою до суперечливих повідомлень. Ця система перетворюється у індивідуальну ментальність, яка відбирає в індивідів здатність критично мислити й право на самостійний світоглядний та життєвий вибір. Міфи та стереотипи надають буденній свідомості системності такого рівня, який не вимагає і не передбачає строгих доказів, беручи до уваги лише зовнішні відносини та зв'язки між явищами.

Водночас, маніпуляція може відбуватися не лише у вигляді створення міфів та стереотипів, але й у вигляді спекулювання їх готовими формами, що притаманні кожній людині. Цей процес має назву „каналізування”, тобто спрямування їх у необхідне маніпуляторіві русло. Отже, міфи та стереотипи існують як певні умовні

„ярлики”, які (у стратегічному та тактичному вимірі) наклеюють на людей та явища. Маніпулюючи ними, можна створити стійкі погляди, які визначають необхідне ставлення до окремих явищ, ідей, людей та предметів.

Міфи та стереотипи здатні впливати одночасно як на інтелектуальну, так і на емоційну сфери людської свідомості. Це змушує людей вірити в реальність їх змісту. Наприклад, міфи найчастіше описують окремий випадок, роблячи його ідеальною моделлю бажаної поведінки. Завдяки цьому зміст міфів впливає на поведінку людей. Міф також найчастіше спирається на конкретну традицію, яка існує в суспільстві, оскільки неможливо нав'язати нові цінності, що б суперечили старим, тому міфи завжди ґрунтуються на існуючих цінностях. Отже, при формуванні міфів та стереотипів, які б мали важливе значення та маніпулятивний вплив на масову свідомість, потрібно дотримуватись також певних правил. І сьогодні вони не втратили свого значення, є важливою формою суспільної свідомості та уявлень про реальність. З метою маніпулювання суспільною свідомістю і поведінкою існує ціла індустрія, яка фабрикує та втілює міфи й стереотипи, вирішуючи, таким чином, конкретні завдання впливу на людей.

Таким чином, виборчий процес, який є складним та важливим етапом передачі владних повноважень представникам суспільства через процедури виборів, потребує детального та комплексного аналізу всіх його структурних елементів. Ми погоджуємося з позиціями дослідників, які стверджують, що концептуально-методологічна база вивчення електорального процесу розроблена далеко не в повному обсязі [5, с. 140]. Вважаємо, що окремого комплексного дослідження потребує і місце маніпулятивних технологій у виборчому процесі. На наш погляд, саме методика «лійки причинності» дає змогу прослідкувати вплив операційних та стратегічних маніпулятивних технологій, визначити їх ефективність на кожному етапі виборчого процесу, і на цій основі проаналізувати можливі способи нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів у політичному процесі.

Список використаної літератури:

1. *Вибори – шлях до демократичного суспільства : Метод. матеріали з питань виборчого процесу / [За заг. ред. В.М. Князева]. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 78 с.*
2. *Вихідна модель // Поліс. – 2002. – № 5. – С. 46.*
3. *Лисенков С. Конституція України : Матеріали для вивчення / С. Лисенков. – К. : Либідь, 1997. – 159 с.*
4. *Мелешкина Е. Ю. «Воронка причинности» в электоральных исследованиях / Е. Ю. Мелешкина // Поліс. – 2002. – № 5. – С. 47–53.*
5. *Поліщук І. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики / І. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 137–146.*
6. *Рябов С. Політичні вибори : Словник-довідник. – К. : Тандем, 1998. – 256 с.*
7. *Тодика О. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. – К. : Концерн Видавничий дім „Ін Юре”, 2004. – 257 с.*

8. *Taagepera R. Seats and Votes : The Effects and Determinations of Electoral Systems / Taagepera R., Shugart M.S. – New Haven : Yale University Press, 1989. – 292 p.*

*Стаття: надійшла до редакції 29.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

THE MAIN METHODIC OF THE RESEARCH OF THE POLITICAL MANIPULATION

Lesya Kuchma

*National University of "Lviv'ska Politechnika"
Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Political Science
Stepan Bandera st., 12, 79012, Lviv, 79012, Ukraine
e-mail: lesua3@yandex.ru*

The main methodic of the research of the political manipulation which gave the possibility to analyze the peculiarities of using techniques of the manipulation in an electoral process were considered. An attention was paid to the main features of the methodic "the can of cause" which based on the time measurements of the electoral process and made the possibility to create an operational system of the electoral process and to analyze the certain result of voting according to the different factors especially the possibility of using the political manipulation.

Key words: an electoral process, the political manipulation, the methodic of the research of the political manipulation, a strategic manipulation, a tactic manipulation.

ПРИОРИТЕТНЫЕ МЕТОДИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО МАНИПУЛИРОВАНИЯ

Лесья Кучма

*Национальный университет «Львовская политехника»
Институт гуманитарных и социальных наук, кафедра политологии
ул. С. Бандеры, 12, 79012, г. Львов, Украина
e-mail: lesua3@yandex.ru*

Рассмотрено методики исследования политического манипулирования, что дают возможность проанализировать особенности использования манипулятивных технологий в избирательном процессе. Особое внимание уделено специфике методики «воронка причинности», которая, используя часовые измерения избирательного процесса, дает возможность изобразить операционную систему избирательного процесса, проанализировать причины того или иного итога голосования, используя целый набор различных факторов, в том числе и возможности использования манипулятивных технологий.

Ключевые слова: избирательный процесс, политическое манипулирование, методики исследования политического манипулирования, стратегическое манипулирование, тактическое манипулирование.